

թեամբ, տրուեստիք¹, շինութեամբք, քաղաքական և ղինուորական հանձնարք այնչափ ազգաց ծառայութիւններ մատոյց, միթէ սպառեցաւ հանգոյն հին աւուրց ազգաց՝ ընդ որս ապրեցաւ, միթէ վերնախնամ տեսչութենէն իրեն յանձնուած պաշտօնը կատարեց այս երկրիս վրայ, և ուրիշ ապագայ չունենայ պիտի: Ո՛չ, ոչ բնաւ: Այս կէտս յետոյ պիտի բարգաւաճենք. այժմ աւստի ուսումնական ընդունակութեան և ճաշակին իբրև ստոյգ հաւաստիք՝ իրենց բազմաթիւ տպարանները միայն մէջ բերենք, զորս հաստատեցին այն ժամանակամիջոցին յերոսկա և յԱսիա:

Վենետիկեան Հայերն առաջին եղան, որք յամին 1565 հաստատեցին իրենց յատուկ տպարան մը: Անոնց օրինակին հետեւեցուն ապա մնացած Հայք: Յամին 1567 ՚ի Կ. Պօլիս, յամին 1584 ի Հոլմ, յամին 1616 ՚ի Լէմպէրկ, յամին 1624 ՚ի Մեդիոլան, յամին 1633 ՚ի Բարիզ, յամին 1640 ՚ի Ջուդա, յամին 1660 յԱմստերդամ, յամին 1673 ՚ի Մարսիլիա, յամին 1680 ՚ի Լայպցիկ. յամին 1690 ՚ի Պատաւիոն, յամին 1719 ՚ի Կալկադա և ՚ի Մատրաս. յամին 1770 յԷմիսածին, յամին 1880 ՚ի Ս. Պետրպուրկ. յամին 1790 ՚ի Նոր Նախիլան և յամին 1799 յԱտտրախան:

¹ Բառ վկայութեան հմուտ մատենագիր մը, Հնդկաստանէն գաղթող Հայք ուրիշ գաղինք մ'ալ Հուէսի հետ հաստատեք են յամին 1686: Յամին 1710 Սափար Բասիլէվ հայազգին, առաւ:

ջին ահա միթենի անկեց Թերեքի շրջակայ երկիրներուն մէջ և հաստատեց մետաքսի առաջին գործարանը:

ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԻ ԶՋԱՅԱԿԱՆ ԻՐԱՅ

Ա Ձ Դ

Այսպիսի վերնագրաւ (Appunti di Cose Armene) բազմահմուտ և բազմաբեղա վարժապետն Ռիզայի համալսարանին՝ Եմիլիոյ Դեզա, հրատարակած է հետեւեալ յօդուածը և ծանօթութիւնք, Մշակութիւն (La Cultura) անուանեալ և նոր սկսեալ բանասիրական օրագրին մէջ (Ստամբուլ, Թի. Ժ, 1882, մարտ ամիս). և քննութեամբ կը խօսի մեր Բազմակից օրագրին մէջ հրատարակած երկու նիւթոց վրայ, որ են, Տէ Ամիլիոսի կոստանդնուպոլսոյ Թարգմանութիւն, և մեր նախնեաց աւանդեալ խաբող Աղոռնուոն Ասակ կամ վկայն: Խաղաղուց արդի ճարտար գրչաց մէկն է Պր. Դեզա. լանիւրուն խաղաղութեւ Թէ իմաստասիրական և Թէ գեղեցիկ անուանեալ դպրութեանց. Թէ՛ արեւմտեան և Թէ արեւելեան լեզուաց մեծ հմտութիւն ունի, սուր յիշողութիւն մը սովորելու և բաղդատելու զայլեայլ լեզուս և քննադատելու զգրուածս. առանց վարպետի ինքն իրեն սովորած է մեր հայերէն լեզուն ալ, Թէ զգրաբառն և Թէ զաշխարհաբառ, և հիմայ աւելի այս ետքինին հետամուտ կ'երևի. նորատիպ հայերէն գրքեր կը օտարան և կը քննէ, որոց մէջ մեր Բազմակից Հանդիսարանն ալ, և երբեմն կարեւոր դիտողութիւններ կ'ընէ և կ'իմացնէ մեզի: Թէ՛ օրագրաց մէջ և Թէ առանձինն շատ բան հրատարակած է վերոյիշեալ բանասիրական գիտելեաց տեսակէն, ընդհանրապէս սեղմ և համառօտ կտրուկ օճով, որ երբեմն լաւ մտադրութիւն կը պահանջէ հասկնալու: Կը փափագուի և յուսացուի որ իր ընդարձակ հմտութեանց և սուր քննութեանց համեմատ ընդարձակ գործ մ'ալ հրատարակէ՝ յօդուտ և ՚ի պարծանա նախ իր խաղական ազգին, և ապա օտար գիտնականաց. ուսկից թերևս մասն երնէ նաև Հայոց, որոց հին և նոր լեզուն և դպրութիւնն իրեն տնօրոշական պարապմանց մէկն եղած են, և որոց համար կրնանք մենք ալ զինքն երախտաւոր հռչակել:

ինչ որ խոսմանայ Տէ Ամիչիս կ'երևա-
կայէր, մերթ ախուր մերթ զուարթ կու-
տանդնուպօլսոյ փողոցաց մէջ ընթա-
նալու ժամանակ, ինքնին զայն ըսաւ
մեզի, և կարծեմ թէ իրաւունք չու-
նիմ՝ որոնելու իր մօտաց միջի գաղտնի-
քը և նաև տնտիպ բաները կարդա-
լու։ Հայոց ճոխ պալատներուն և ճար-
տարարուեստ կրպակներուն քովէն ան-
ցնելու բանն, արդեօք խոստապքն էր
ինքն կէս բերնով։ « Պիտի նկարապրեմ՝
ես այս ձեր ուրուարձանը մատենի մը
մէջ, բարեմիտ ժողովուրդ, և ապա հա-
տարարմ թարգման ձեռք մը զայն առ
ձեզ պիտի դարձունէ, և դուք իմ դա-
տաւորքս պիտի ըլլաք »։

Ճանապարհորդին և արուեստագի-
տին գեղեցիկ փոխարէն մ'է, որ իր
գործն միայն հեռաւորաց հետաքրքրու-
թիւնը չցոյցացընէ, այլ գիտնայ դունաց
պայծառութեամբ կենդանացընել ըզ-
պատկերը, որ տգիտն կ'երևի անոր
որուն որ միշտ աչաց գիմացն է, և հա-
ճոյ պիտի անցնի Տէ Ամիչիսի՝ որ իր
կուտակեցողութիւնը ի վենետիկ հայ
եղած, դառնայ ի վտարձր ակմբից պա-
րապոյ ժամերը անցընելու։

Գործն բոլորովին լմնցած չէ, և կը
հրատարակուի այն օրագրին մէջ՝ զոր
այնչափ տարիներէ 'ի վեր Ս. Ղազարու
Մխիթարեան հարը կը նուիրեն իրենց
ազգայնոց¹։ Իր դառնայ Հայոց. թէ-
պէտ և մի և նոյն ժամանակ մեզի ալ
կրնայ ծառայել. մեզի, ցեղ անհան-
դարտ, որ օտար իրաց մէջ համեմա-
տութիւնս փնտրելու չի շատանար, այլ
նաև տանը մէջ ծնածներուն հետամուտ
կ'ըլլայ քննելու՝ թէ ինչպէս ուրիշ ազ-

գաստհմը կը գգնուն գոյն։ Քիչ ան-
գամ զգեստ կ'ըլլայ՝ որ չձպտի. և ասոր
համար պէտք է 'ի արտէ թարգմանչին
հետ ուրախանանք՝ որ տյիքան ճարտա-
րութեամբ իտալականին կենդանի խօս-
քը հոնեց 'ի հայ։ Եւ զու որ կ'ընթեա-
նուս և կը կշռես բառ առ բառ մեր ճա-
նապարհորդին զրուածքը, աւելի մե-
տէն կը տեսնես, և աւելի վստահու-
թեամբ, յօրինուածոյն կարգը և պար-
զութիւնը. կը տեսնես՝ որ շատ միւս կը
պատէ զայն, և երբեմն հնացեալ միւս
Պատկերն նկարուած է բոլոր այն ի-
րեն վերաբերեալ մասամբք, և դու կը
գովես, մին միւսոյն վրայ կը դիզուի, և
դու կը պարտասիրս Գու առաջնորդէ-
ընդոստոյցեալ, մի ցատկեր երբեք. այլ
շատ մօտ է քեզի նա, և չի թողուր որ
համարձակ անցնիս։

Ռուվհեաներութիւնս ամենայն երեսով
ցուցուած են, կը յորդեն բառերն. և
թարգմանին՝ որ իր բնագրին մէջ եղա-
ծին պէս՝ ուզէ զանազանութիւն, պէտք
է աշխատութեամբ ելնէ 'ի խնդիր հա-
մանչան բառից. ժողովրդական լեզուով
դրող Հայ մը, ստիպուած է քիչ մը չա-
փէն աւելի որսալու հին մատենագրու-
թեան զանձուն մէջ։ Վերջապէս ստեպ
կ'ընէ այն բանը՝ զոր Տէ Ամիչիս ազատ-
օրէն քիչ անդամ կ'ընէ. կը միացունէ
կենդանի բառին՝ մեռեալը կամ օրհա-
սականը. և յայտնի է որ ասով չի յա-
ւելուր ոչ միոյն և ոչ միւսոյն գեղեցիկու-
թիւն։

Հին թագաւորք Հայաստանի սովորու-
թիւն ունէին իրենց քով պահելու երկու
յուշարարս², մին զիրենք 'ի բարին յոր
գորելու, միւսն 'ի վրէժխնդրութիւն։

1 Ի Բազմալեզի. անուն՝ որ յունաց Բալթիս-
դրը կը թարգմանէ, որ և. ինչպէս անունն կ'ը-
սէ, շատ բաներ կը հասարէ և կ'ուսուցանէ։
Թարգմանութիւնն սկսաւ տպուիլ 1879ին
(հա. 13, էջ 238), և այս տարուան նոր հրատա-
րակուած թերթին մէջ (հա. 13, էջ 259-274)
Պաշտպալ գլուխն կայ. ուրեմն կատարածին մե-
տեցեր ենք *։

* Կը ծանուցանենք որ այս պրակովս, յորում Տա-
գիտ, Վասիլ վերի երկու զրուածքն կան, մատենին
ամօղջ. թարգմանութիւնն կը լմնայ, և առաջիկայ
տարւոյս մէջ առանձին ալ պիտի հրատարակուի։ —
Եւս. Բաբգէն։

2 Սովսան Խորենացի, Բ, 8։

քննադատութիւնն մաշած և կարկա-
տուն վերարկուաւ դշխայ մ'է, այլ իրեն
չեն պակասիր երկու անձնապահ՝ քնն-
արին կ'ուզեմ, և պիտի չլռեմ որ եր-
բեմն երբեմն կը պլլուիս և կ'ինկնաս .
և դու, որ ծանր դժուարութիւններու
գիտես յաղթել, յանկարծակի կը ստե-
րիւրիս՝ հօն ուր վտանգ չկայ, ուր, կ'ա-
ւելլենեմ, զքեզ չի խաբեր Տէ Ամի-
շիսի յստակ օճն : Յայտնի է որ պզտի
քուն մը ամենընիս ալ կ'ունենանք, և
ով որ կ'արթննայ՝ պէտք է ներէ խոն-
ջելոյն և թմրելոյն ¹ :

Ո՛վ կ'ըսէր որ կոստանդնուպոլիս ան-
մաքուր գիրք մ'ըլլայ, որ անցնի 'ի ցան-
կըն (արգելեալ մատենից), որ ցտնէ
պարտաւագէտս, ոչ պրբելու, այլ ջրէ
անցընելու համար զայն : Բնական է որ

մենաստանի մը մէջ թարգմանուելով՝
անվթար պիտի չմնար, և մի ըստ միո-
ջէ հաճոյից . և սիրոյ նկարը անհետ ըլ-
լային . հօն տեղի Հայն պէտք չէ որ գիտ-
նայ՝ որ եթէ ուրիշ անգամ այն տնակ-
ներէն միոյն դնակն կը բացուի, կանգ
կ'առնուս հօն՝ սպասելով կանանցի
մը գեղեցիկ ունայն յերեսն գայուն, և
ընդհակառակն եւրոպացի տիկին մը
կ'ելնէ . և ոչ պիտի գիտնայ թէ Սելիմ Ա
իր գատընին գրկէն ինքզինքը քա-
փով թոքափեր է (էջ 388) : Այլ գրե-
թէ միշտ կէտերն կ'իմայընեն քեզի՝ որ
հոգ տարուած է գտելու, և առանց շատ
շառագունելու, պակասորդները կրնաս
լեցընել. եթէ հաճոյ է քեզի՝ կրնաս
կարգաւ ամբողջ զլուխ մը, ջաճկու-
նիք, որ ինչպէս թէ մաքսանենդութիւն
ըլլար՝ անհետացաւ :

Բ

Երկու անգամ Աղոռնապիրքն ² (հա-
մառատութեան համար այսպէս ըսեմ)
կրնար յօժարեցընել զհայ մատենա-
գիր մը՝ նուիրելու զայն իրեն հայրե-
նակցաց : Ազգային մատենագրութիւնն
յիւրաի ստեպ արեւակից եղած էր Ա-
սորուց, Բունաց երկասիրութեամբ,
կամ նմանելով կամ թարգմանելով . և
երկու ազգաց մէջ աղուիւտն գործ-
քլն եռանդուն զարմացողներ գտեր
էին : Ստոյգ է թէ Հոյք աւելի պատմա-
կան հետազոտութեանց և եկեղեցոյ
վարդապետութեանց ուշ կը դնէին, քան
թէ երեսակայութեան հաճոյից . և այս-
պէս կը նուազի մեր զարմանքն եթէ
հին գիրքն, Բաւելադարանի ³, նորէն
չի յօրինեցաւ . և ոչ անոր նմանողու-
թիւններն որ եղած էին յԱսորիս, յԱրա-

բիս, 'ի Պարսս և 'ի Յունաստան : Քիչ
լոյս կը մնայ, այլ բարբոսի կորուած
չէ . ամենայն անկիւն չփնտռուեցաւ, ա-
մենայն դուռ չզարնուեցաւ . թերևս
մոռցուած մագաղաթ մը հին աւան-
դութեան հատուկտիրներ կը ծածկէ
մեզմէ :

Սակայն ուր միջամուխ չըլլար ա-
ղուէսն : Առտկը, նաև հայկականք, կը
նկարագրեն մեզի շատ անգամ այն խռ-
րագիրութեան և խաբկանաց կեսնքը .
և արդէն ծանօթ առակաց վրայ՝ ուրիշ
նոր մը կ'աւելնայ, այն ինչ գտնուած,
և որուն վրայ նախ թողում որ ով որ
'ի լոյս հանեց՝ խօսի, միանգամայն հը-
մուտ և բանաստեղծ Մխիթարեան մը,
զոր եւրոպա յերկար ժամանակէ 'ի վեր
կը պատուէ, Հ. Ղևոնդ Ալիշան ⁴ :

¹ Այսպէս, զոր օրինակ հովանիւր ճարտարագի-
տութեան (l'architettura di ripiego — էջ 29) 4 ըլ-
լայ ծաղաթոյն (la ripiegatura) . caposcarico (էջ
185) բառն ըսեմ է Բեռնարդոյ գլուխ (ԼԲ, 171) :
Տէ Ամիշիսի յիշած տպագրութիւնս Միլանին
(Իրեւնէ) է 1877ին . — Ընտրեցի երկու աւելի
մեծագոյն սխալները . այլքն փոքրիկ են և ոչ
յաշմախ :

² Մեր մէջ ծանօթ է Ալա-Խաֆիէ անունն,

մեք ալ այսպէս կը թարգմանենք Alopeciade
(յունարէն ալփէս, աղուէս) անունը . որ է Ա-
ղուէսիւն, Ալա-Խաֆիէ — Թանօթ . Բարգմ :

³ Panchiatra, Հեղկաց հին գրուած է, և
հիւգ-հնար (աղուէսու) կը թարգմանուի : —
Թան . Բարգմ :

⁴ Այսպէս (Alishan) կը ստորագրէ իր ա-
նունը, անգղերէն, որ և իցէ լեզուով ալ իր
երկասիրութիւնները հրատարակէ . մեք կար-

իրեն մեզի պարզեաժը է՝ Բանք վասն
խաբող ալուռեանն և չարոքեանն նո-
րա¹, և նա այս քիչ խօսքերը կը յա-
ռաջարանէ, զոր կը թարգմանեմ²:

Այսպէս տպողն և Սնցողաբար յիշենք
որ այն վարդանեան առակաց քառա-
սուն և հինգն՝ արդէն հրատարակուե-
ցան գաղղիներէն թարգմանութեամբ 'ի
Սէն-Մարգընէ³, և կ'աւանդէ զայն
Տիւմէրէլ քանի մը վրիպակը իր Ալե-
տիպ բանաստեղծութիւնը միջին դա-
րու (Poésies inédites du moyen âge,
էջ 39) գրքին մէջ. ուր ինքն հայ ա-
ռակախօսից մէջ կը գտնէ, բայց 'ի Մը-
խիթարայ և վարդանայ, Երեմիս
վարդապետ մը, հեղինակ քաղոսա-
հայի մը յորչորչեալ Աղուռնազիրք,
մատենան ալուռիստ: Արդ այն Երե-
միան՝ մատենադիր չէ, այլ, ինչպէս զիս
կ'ապահովցնէ Հ. Ալիշանն՝ իրեն սովո-
րական աշնուութեամբն, հոգացողն է
վարդանի տպագրութեանն 1698ին
կամ 'ի կոստանդնուպոլիս կամ 'ի Լի-
վուռնոյ⁴, վասն զի ստուգութեամբ չի
գիտցուիր տեղն: Ուրիշ տեղ մը, այն
գրոց մէջ (էջ 164), կը յիշէ Տիւմրիլ
առակ մը, որ հայերէն կը գտնուի, և
որ կը կարդացուի 'ի յԱսիակոս Օրա-
գրի (Բարիգու) — հտ. 5, 190) — Հետա-
քրքիրն դժուարաւ կը փնտրուէ ժողո-
վածսքը, հատորը, և կը գտնէ հօն որ
Vulpéa, intrind iu kassa anui fatzar-

nik, և վերջապէս կ'իմանայ
որ գաղղիացի գիտնականն այն խառ-
նակութեան մասնաւոր տեղեկութեանց
մէջ, զորս ապա կը յարգարէր իր գո-
վիի երկասիրութեանց անթիւ ծանօ-
թութեամբը, գրեց roumain և աւելի
եւորը գրեց հօն arménien մը. որ ապա-
հովապէս ինքն բնաւ չէր շփոթեր հայ
պարբերութիւն մը վախճ պարբերու-
թեան մը հետ: Ձիւն չորս սրունդ ունի,
և սակայն կը գթէ:

Արդէն տեսնեք թէ տպողն մեր ա-
ռակին ծագման վրայ ինչ կ'ըսէ. և հա-
յաղիր ստեղծ նշանակուած ծանօթու-
թիւններէն, արաբերէն բառերէն, և
ազգարարութիւններէն, զոր ամենայն դը-
ինքրիմէ կրնայ ընել, աղբիւրն պայծառ
կը տեսնուի: Թերեւս յարաբազիտաց
մէկն յաջողի գտնել բնադիրը ձեռա-
գրաց մէջ. որ, թէ արձակ ըլլայ թէ ոտա-
նաւոր, վերստին չիմուած է 'ի հայէն ութ-
տողեան տուներով, տաղաչափութեան
զանազան թուով և մէկ նմանավերջոյ:
Արդէն անոնցմէ շատերը ճանչցաւ Ալի-
շան և զատեց զայն յարձակէ՝ որ զանոնք
կը չընկալայ. ուրիշներ ալ կը ծած-
կուի, թէ պէտ և շատ անգամ նմա-
նավերջութիւնքն կ'երեւցնեն հետքը,
որք կը յորդոցն դրուածոյն մէջ: Հօս
համառօտութիւնը կ'ընեմ, և ուրիշ
տեղ կ'առաջագրեմ այս առակիս վրայ
դառնալու, փորձելով թարգմանու-
թիւն մը՝ որ պայծառացնէ խրթին տե-
ղերը, և ուր յուսահատը կ'երեւին, օգ-
նութիւն խնդրուի: Ձեռքնտուք մերձա-

գանք Aliscian. Եւ թէ որ Leone գինը կոչուած
գանեք, համարեցէ որ Leonzio է. որչափ ալ
երկու անուանքն իրարու նման են՝ երկուք են:

1 Ճիշդ Բաղդամիպի վերջին թերթին մէջ
(1881, հա. ԼԹ, էջ 193-198):

2 Տես Տիւմրիլ-Տիւմրէլ հտ. ԼԹ, Պր. Գ. էջ 193:
Այն մասին մէջ յորում այս փելոսփիստ գրողն
կ'ըսէ. Այս գրքի (Աղուռնազիրք) . . . երէտ անգամ
ոգտագրուած է . . . և բաշխուի 164 . . . տափեր,
թարգմանին այս ծանօթութիւնն կ'աւելցնէ.
3 Հին տպագրութիւններէն երկուքն 164 ունին.
Միթիթարեան ձեռագիրն, ինչպէս նաև Սէն Մար-
գընի, 168: — Մատեն. Բարգմ.

3 Վարձաբէր աստի վարդանայ (Choix de Fables
de Vartan). Բարիգ, 1825: Բնագրին հոգ տա-

րաւ Չոհրապ:

4 Ի Լիվուռնոյ հայկական գրոց վրայ և տպա-
րանաց վրայ ըրած խաղաղութիւնըս բան մը
չպտղաբերեցին. բայց նաև հոս Հ. Ալիշան ինծի
ձեռք մը կու տայ. իրեւ գիտեմ որ Յովհաննէս
ոմն, Պարսկաստանէն եկած քահանայ մը, յա-
ռաջ քան զամենեւին տպեց հօն Սաղմոսարան
մը 1643ին, և գործը լնցըրելով, 'ի բաց տարաւ
առաքել և ամենայն ինչ: Ամերեքտափ տպա-
րանն ալ 'ի Լիվուռնոյ փոխադրեցաւ. Գրիգորեւ-
նան վարդապետութիւնէն և Կիլիարթիոսի Պարթիւ հո-
գեւոր գրքերէն սկսուեցաւ (1670). վերջը եկած
քանի մը գրոց մէջէն է Սալապոյոյ ուրումն
Փէրալուսփիս (1691), և կարգը կը վերջացնէ
1701ին Համլեւան օրացոյց մը:

ւորք են, գիտունք և բարեկիրթք, կը համբերեն մեզի՝ որ անմեղութեամբ բռնաւորի մը կը նմանինք. նաև Տիրեր առաւել . . . այդոյ համարէր գտնուել, կոչիւն պատմութեան առակաց, և Սուետոնիոս կը յաւելու մինչև որ կէտը. այլ ես չեմ ընդօրինակեր:

« Ի մեծ քաղաքն Պատրա տանուտէր մը կայ, որ զարմանազան այգի մ'ունի. հօս ամեն տեսակ ծաղիկ, հօս վարդն և ռահան, հօս սօսին և նոճին և շոճն, հօս թուշունք՝ որ քաղցրաձայն կը ճըռուողեն. ով կրնայ պատմել անոր ամեն գեղեցկութիւնքը:

« Եւ կայ նաև խորամանկ և հնարիմաց աղուէսն, որ լեռները կը պտրտի և կ'աղայէ Աստուծոյ որ իր բաղդը յաջողէ: Դժնիկն՝ Նոյայ տապանին մէջ մտողաց տոհմէն է, և կ'անուանեն զնա Ալալահասան՝, հմուտ արուեստից, որ երբեմն բազում մատենաս կարգաց, այլ զամենքն այլ մուսացաւ. ի Հնդկիս ուսեր էր զհամարողականը, սատրինը՝, և մուգութիւնս և բժշկութիւն և իմաստաւորութիւն: Ամենայն ինչ կ'ուսանի, ամենայն ինչ կ'իրոնայ. այլ նենգութիւնները և խաբէութիւնները չի մոռնար: Օր մը ինքն իրեն խորհուրդ կ'ընէր. Այս լեռանց վրայ ոչ մխիթարանք կայ և ոչ կերակուր, երթամ՝ յաշխարհ քիչ մը ապրուստ փնտրեալու: Կ'երթայ գաղաուկ և կը հանգիստի այգոյն. պատն՝ ի վեր կը վազէ. կը տեսնէ բոլոր այն առաստալիւնը և կ'իյնէ վար, աշխուրդը այսր և անդ կը յածեցնէ. ոչ դէկայ: Ուստի գոհութիւն կու տայ Աստուծոյ և կ'օրհնէ զնա. կը պատուէ ազին և կը վազվազէ այգոյն մէջ զբօսնը. լով. այնչափ է իր բերրութիւնն, որ չի գիտեր ուստի սկսի, որն ուստ: Խիստ ուրախութիւնն՝ տխրութեան նշան է, խելքը ըսեր են:

1 Աղա՝ Կոստին, արաբերէն աղուխուն աւունն է:

2 Տպագրութիւնն Զաքարիէի, և կ'աւելցնէ մէկ ? (Հարցական): Կը համարիմ որ Ն սատին ակը Ս մ'ըլլայ (տառք որ գիրաւ կը փոփոխուին հայերէնի մէջ), և հնգկային գաղաւթնաբառին խանգարում մը կը տեսնեմ, ինչպէս Ա. րաբաջիք փոխեցին զայն, և ապա Պարսկեր ի ստեղծեալ: Գրեմք որ նաև տպոյն ունեցաւ նոյն ենթագրութիւնը:

« Հօս կը խուզէ, հօս կը խուզէ, կ'ուտէ պտուղ և խաղող, և այն իրեն չի բաւեր: Թող տեսնեմ աչքս ամենայն ինչ: Եւ ահա աւսիկ այգոյն մէջ տեղը, բարձրութեան մը վրայ, ուր չաման ցանած էին, դմակ մը կայ, որուն ներքիւ կանատ մը կայ, բայց աղուէսն չի տեսներ: Ինչ բաղդ: Ինչ ախորժահամ պատառ, դմակն և կ'ուզէ և խուզէր զայն, կը մօտենայ և կը փախչի. խորամանկն՝ յիրաւի խորամանկ է. ինչ բան ունի դմակն չամանին վրայ: Որ շատ խնդրէ, ոչ ինչ կ'ունենայ. խոհեմութիւն. և կը թողու կ'երթայ: Այսպէս աղուէսն պարզց կը գառնայ, թէպէտ և մտքէն չելլեր պարարտ և զեղեցիկ դմակն:

« Կ'ու գայ տէրն և կը տեսնէ այն իրար անցումն. պտուղները ապականած, խաղողը ճապաղած: Ինչ պէտք է ընել: Աւելի պարարտ դմակ մը կը գնէ, և կը յուսայ զփասակար թշնամին յորդգայթ ձգել:

« Եր դառնայ աղուէսն. կը մտածէ և դարձեալ կը մտածէ, ուտէ թէ չուտէ: Մեր բժիշկներն ըսեր են, թէ փորուն, աղեաց, սրտին, լեռքին, զլխոյն, աչաց մէջ եղած ամենայն ցաւոց ճամարիտ զեղն՝ դմակն է: Այլ եթէ կամացս ետեսնէ երթամ՝ կը կորսուիմ: Այլ սվ որ չի փորձեր՝ չի կրծեր: Բայց թէ որ ապա ծաղր ըլլամ: Սակայն ով որ փուշէն կը վախնայ, վարդ չի քաղեր: Բայց . . . բայց. խոհեմութիւնն կը յաղթանակէ: Գիշերը չի քնանար, չի գիտեր ուր հանգչի:

« Աղէկ գիտեմ ինչ պէտք է հօս. մարդ մը՝ որ դմակը շարժէ և նայի թէ ինչ կայ ներքեւ: Ծիլդ: Կարճ մարդկանց մէջ ախմար մարդ չի գտնուիր, բայց երկայնահասակ մարդկանց մէջ շատեր կան. երթամ՝ երկայն մարդը փնտրելու:

« Ահա աւսիկ, սոված, քաղցած, երկայնահասակ մը, ահա դայն: Բարև, Ապուլսխտայ, գայլերուն գլխաւոր. —

խուին հայերէնի մէջ), և հնգկային գաղաւթնաբառին խանգարում մը կը տեսնեմ, ինչպէս Ա. րաբաջիք փոխեցին զայն, և ապա Պարսկեր ի ստեղծեալ: Գրեմք որ նաև տպոյն ունեցաւ նոյն ենթագրութիւնը:

և հօս երկու ուղևորքն կը հարցընեն իրարու, ով ես, ով չես:

«Ապուշխմախին որդին եմ ես, կը սկսի աղուէն, և իմ հայրս իր կտակին մէջ պատուիրեց ինձ խելացիներուն հետ ապրելու. պտըտեցայ աշխարհք, և քեզմէ աւելի խելացին ով է, ով գայլերուն զխաւոր: Երեք բան անօգուտ են, ճրագն արևով, կանթեղն կրակով, իմաստունն ախմարով: Գայլն փոյթ ունի հին ամբաստանութիւն մը ջրելու. այն խեղճ Յովսէփն գայլերէն չգիշատեցաւ, այլ եղբարքն չարչարեցին զանիկայ: Իւրաքանչիւրն իր օրէնքները կը զուրցէ. գայլոց օրէնքն է՝ դարանիլ գառանց և ոչխարաց. աղուխուսցը՝ խորամանկութիւնն է, որ երբեմն, փառաւոր ցեղին մէջ, յալթեց օձերու և առիւծներու:

«Կ'երթան 'ի միասին. յառաջիկա աղուէսն, անոր ետէն՝ բարեկամն, և կը հասնին 'ի ճոխ սյգին, Ո՛վ տեսիլ: Զամանին մէջ գեղեցիկ դմակ մը կը տեսնուի: Աղուէսն անոր փափազը կ'աճեցընէ. չարածճիկն կը պատրաստէ անոր նակ ջուրը՝ որ ուտելէն ետքը լուացուի: Գայլն կը յարճըկի որսին վրայ. այլ եղունկ, ականատես պարանոցին վրայ կ'ինկնի՝ և մէջը կը բռնուի: Մատնիլը մի և նոյն ժամանակ պատառը կը խածնէ, և խեղճին աչաց գիմաց՝ կը լեցընէ բերանը. և ապա կ'երթայ: Եւ դու զիս

անտէր կը թողուս, և ուր կ'երթաս:— Հիմայ հիմայ, քեզի տէրեր չեն պակսիր: Յիրաւի կու գայ տանուտէրն և կը ժողովէ իրեն մարդիկը. քարերով և գաւազաններով և զանաւաններով զգայլը կը սպաննեն, մորթեղերձ կ'ընեն և անկէ աղէկ մուշտակ մը կը շինեն »:

Բուն այս է պատմութիւնն, որ չեմ գիտեր թէ ուրիշ առակախօսից մէջ կը գտնուի. կը գտնուին գործողութիւններ որ ասոր կը նմանին, և միշտ մատնիլն իրեն վրայ վատահացողը կը կորսնցընէ: Մերթ կը խաբէ դարեւսիրտ դամբուր, dant Rooniax (Rom. d. Ren., 18945), մերթ որոգայթ կը ձգէ զխեղճ կատուիկը, (Reinke, Ա. գլ. ԺԳ), մերթ գայլուն կարծր կռնակին վրայ կը թափէ գաւազանի հարուածքը (Rein., Ա. գլ. ԺԷ). և մենք գառնալով 'ի հայ տունը, աղուէսը կը զրկէ զգայլը պանիր գողնալու, և նա ալ կ'ինկնայ 'ի ծուղակն և կը մնայ:

Այս առակս կրնաս վարդանին առաւկաց մէջ կարգալ (գլ. ԺԷ), և բաղդատեղ աղուխու և կապկի վրայ եղով բութի մէկ առակին հետ (Hahn, 43), ուստի կը կարծէ փոխարկեալ վարժապետուն վարժապետաց ¹:

Բիզա, 5 փետրուար 1882,

Ե. ԴԵԶԱ

¹ Benfey, Pantsch, Ա. 349:

ՅԱՅԳԱՆ ՈՒՄԳ

² Որպիսի մայրն զիս զարթուցին.
Հայեաց, մայրիկ իմ, հայեաց.
Քանի քաղցրիկ երնչին բարբառք
ի տաքամած գիշերին »:

³ Ոչ տեսնեմ ինչ. ոչ լըսի
Գիշերական երգոց նուագ,
Երեւնա խաղաղ, քանդի կռանդ
Ես, ով ողորմ գու զըստրիկ »:

⁴ Ձէ երկրաւոր նուագածութիւն
Որ առնէ գուարթ ըզնոգիս,
Զիս երաւիքն երնչապէք երգովք,
Ախրուն մայրիկ, ողջ մընա »:

ԼՈՒԳՈՒԻՆ ՈՒՅԼԱՆՏ